

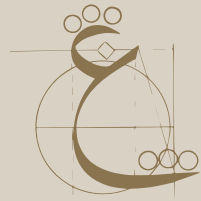
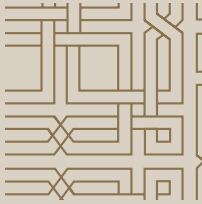

kadim

SAYI / ISSUE 7 • NİSAN / APRIL 2024

07

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 7 • NİSAN | APRIL 2024

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • NİSAN | APRIL 2024

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre Açık Erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre Open Access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Osmanlı Hukukunda Bürokratik Geleneğin Tesisi: Bursa Kadılığı ve Kadı Sicillerinin Oluşumu

THE INSTITUTIONALIZATION OF BUREAUCRATIC PRACTICES IN THE OTTOMAN LEGAL SYSTEM: A CASE STUDY OF THE BURSA COURT AND THE DEVELOPMENT OF COURT REGISTERS

HABİBULLAH HABİB*

ÖZ ABSTRACT

Osmanlı adli ve idari bürokrasisinde defter ve sicillerin doğuşu meselesi henüz belirsizliğini koruyan bir husus olarak Osmanlı tarihçiliğinin gündeminde yer almaktadır. Bu çalışmada da ilgili hususun, Osmanlı Devleti'nde Edirne'nin fethi ve Kazaskerlik'in teşkil edilmesine kadar önemli bir mevkide olup devletin en yüksek hukukî makamı durumunda olan Bursa kadılığı ve sicillerinden hareketle incelenmesi hedeflenmektedir. Zira Bursa, Osmanlı adli teşkilatı ve buna bağlı bürokratik yapının şekillendiği bir şehir olarak büyük önem taşımakta olup günümüze ulaşan kadı sicilleri arasında en erken tarihli sicilleri barındırmaktadır. Özellikle XV. yüzyıla ait olan Bursa kadı sicilleri, defter formunda günümüze ulaşan İslam dünyasının yegâne sicil koleksiyonu olarak defter geleneğinin teşekkülü konusunda önemli bir konumda olup İslam ve Osmanlı hukuku araştırmalarının vazgeçilmez bir kaynağını teşkil etmektedir. Bu makalede, ifade edilen hedef doğrultusunda Bursa kadılığının tesisi, tarihçesi ve Osmanlı bürokratik geleneğinin tesisindeki yeri, ilk Bursa kadıları, kadı sicillerinin oluşumu ve önemi ile günümüze ulaşan en erken tarihli Bursa sicilleri, arşiv kayıtları esas alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Bürokrasisi, Osmanlı Hukuku, Kadı Sicilleri, Bursa Kadılığı.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 8 Aralık 2023 | Date Received: 8 December 2023
Kabul Tarihi: 2 Mart 2024 | Date Accepted: 2 March 2024

ATIF | CITATION

Habib, Habibullah. "Osmanlı Hukukunda Bürokratik Geleneğin Tesisi: Bursa Kadılığı ve Kadı Sicillerinin Oluşumu". *Kadim* 7 (Nisan 2024), 157-175. doi.org/10.54462/kadim.1401785

* Öğr. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Bölümü, habibullah.habib@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5532-012X.

GİRİŞ

Bursa kadı sicilleri, XV. yüzyılın ortalarından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık dört yüz elli yıllık Osmanlı hukuk ve fıkıh tatbikatını, Türk sosyal hayatını ve Bursa şehir tarihiyle alakalı kayıtları barındırmış olması itibarıyla fıkıh tarihinin ve özellikle de Türk hukuk tarihinin birincil kaynaklarından biridir. Osmanlı kadı sicilleri arasında Bursa sicilleri, Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olması, kayıtlara geçen ilk idarî, hukukî ve iktisadî örgütlenme ve uygulamaların burada gerçekleşmiş olması sebebiyle, diğer şehirlerdeki kadı sicillerine göre daha önemli bir yere sahiptir. Ayrıca sayı ve muhteva zenginliği açısından Bursa kadı sicillerinin, İstanbul kadı sicillerinden sonra ikinci sırada yer alması ve günümüzde mevcut siciller arasında bilinen en erken ve en eski tarihli defterlerin Bursa sicilleri koleksiyonunda bulunması bu sicilleri daha da değerli kılmaktadır. XV. yüzyıla ait olan Bursa kadı sicilleri, İslâm tarihinin en önemli ve düzenli kayıtlar içeren ve defter formunda günümüze ulaşan yegâne sicil koleksiyonudur.¹ XV. yüzyıl, hukuk uygulamaları bakımından özel olarak Osmanlılar için erken bir dönemi temsil eder. İslâm tarihinde bu sicillerden önceki dönemlere ait kayıtlar mevcut olsa bile bunlar defter halinde değil müstakil ve perakende belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların da örneklerine nadiren rastlanır. Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Osmanlı Arşivlerinde XV. yüzyıla ait pek az sayıda belge mevcuttur. Bunlar arasında kadılar tarafından tanzim edilmiş olanlar ise daha nadirdir. Kadı sicilleri dışında XV. yüzyıla ait münşeat ve sakk mecmuaları gibi suretler ve derlemelerden oluşan belgeler de bulunmakla birlikte bunlar belli bir şehre ve döneme ait uygulamayı yansıtan belgeler olmadığı için orijinal belgeler gibi hukukî ve idarî tarih bakımından kullanılmaya elverişli değildir. Dolayısıyla İslâm tarihindeki hukuk arşivlerinin en eski ve mühim koleksiyonlarından biri ve binden fazla defterden oluşan Bursa kadılığının sicil koleksiyonu, İslâm ve Osmanlı hukuku araştırmalarının vaz geçilmez bir kaynağı durumundadır. Bu bağlamda, XV. yüzyıla ait Bursa kadı sicilleri İslâm ve Osmanlı hukukunun gelişimi ve pratik uygulamalarını gösteren en düzenli ve en değerli koleksiyon olarak nitelendirilebilir.

1. Osmanlı Hukukunda Bürokratik Geleneğin Başlangıcı: Bursa Kadılığının Tesisi ve Bursa Kadıları

Osmanlı Devleti'nde kadılığın ortaya çıkışı hakkında kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Osmanlı kronikleri kadılık müessesesinin Osman Gazi (1299-1326) döneminden itibaren mevcut olduğunu rivayet etmektedirler. Bu rivayetlere göre Karaca Hisar'ın fethinden sonra, Karaca Hisar Kalesi'ndeki kilise camiye çevrilmiş ve ulemadan Tursun Fakih (ö. 726/1326'dan sonra) Karaca Hisar'a kadı olarak tayin edilmiştir.² "Devlet-i Osmaniye'nin Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulema" başlıklı önemli araştırmasıyla tanınan Osmanlı tarihçisi Arif Bey de Osmanlılarda kadılığın Osman Bey'in yönetimi altında tesis edildiğini ve bunun Osman Bey'in istiklalini ilanının üçüncü senesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ona göre, Osman Bey tayin etmiş olduğu kadıları kendi tebaası içerisinde bulunan ve birçoğu Selçuklu topraklarından veya beyliklerden gelen ulema arasından seçmiştir. Dolayısıyla Osman Gazi döneminde henüz kadıların eğitim alabilecekleri bir

1 Tespit edebildiğimiz kadıyla sadece Kayseri Mahkemesi'nin ilk iki sicili XV. yüzyılın sonlarına aittir. Kayseri Şer'iyye Sicilleri (K.Ş.S.), nr. A/01, Zilkade 895 - Rebiulevvel 898 (Eylül 1490 - Ocak 1493); nr. A/02, Cemâziyelevvel 899 - Rebiulevvel 902 (Şubat 1494 - Aralık 1496).

2 Aşık Paşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 22-23.

müessese olmadığı için Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen ilk kadılar genellikle dışarıdan gelen âlimlerden seçilmiştir.³

Osmanlılarda kadılık müessesesi Orhan Gazi döneminde gelişmiş ve yeni fethedilen yerlere de kadılar tayin edilmiştir. Bu dönemde kadılık yapmış olan âlimlerin biyografilerinden ve kadılar tarafından hazırlanmış belge ve vakfiyelerden kadılık kurumunun gelişimini takip etmek mümkün olmaktadır. Orhan Gazi döneminde kurulmuş olan İznik Medresesi de kurumun gelişmesi bakımından önem taşımaktadır. Orhan Bey'in saltanatının üçüncü senesi olan 1331 yılında tesis olunan bu medresenin ilk müderrisleri Konya baş kadısından öğrenim gören Davud-ı Kayserî (ö. 751/1350) ve Taceddin-i Kürdî (750/1350'den sonra) müderris olarak tayin edilmişlerdir.⁴

Osmanlı kaynaklarına göre Bursa Kadılığı ise bu makama Kara Halil Efendi'nin tayiniyle teşkil edilmiştir. Osman Gazi idaresinde Bilecik'te kadılık yapan Kara Halil Efendi 730/1329-30'da İznik ve onu müteakip Bursa kadılıklarına tayin edilmiştir.⁵ Bursa Osmanlı hâkimiyyetine 2 Cemâziyelevvel 726/6 Nisan 1326 tarihinde girmiştir.⁶ Fakat fetihten sonra kadı olarak kimin tayin edildiği hakkında bir bilgi yoktur. Belki de Kara Halil Efendi İznik'ten sonra doğrudan buraya kadı olarak tayin edilmiş olabilir.

Edirne'nin fethine ve kazaskerlik teşkil edilene kadar Osmanlı Devleti'nin en yüksek şer'î ve hukukî makamını Bursa kadılığı temsil etmiş olmalıdır. Osmanlıların Rumeli'yi fethi ve devletin genişlemesi üzerine seferlere iştirak ederek ordunun kazâ (yargı) işlerini halledecek bir kadıya ihtiyaç duyulması 763/1361-62 tarihinde kazaskerlik kurumunun teşkil edilmesine yol açmıştır. Kara Halil'in Bursa kadılığından ilk olarak kazasker tayin edilmesi de Bursa kadılığının önemini ve sistem içindeki yerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁷

Kara Halil'den sonra Koca Naib olarak bilinen Mahmud Efendi Bursa kadısı olmuştur. Sultanönü'nde dünyaya gelen ve I. Murad (1359-1389) döneminin meşhur ilim adamlarından olan Koca Naib, Sultan Murad tarafından 761/1360 yılında Çandarlı Kara Halil yerine Bursa kadılığına tayin edilmiş, on yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra kazaskerlik makamına getirilmiştir. Görev yaptığı dönemde ileri yaşı dolayısıyla kendisine "Koca Efendi" denilmiştir. 774/1372 senesinde Bursa'da ölen Koca Naib Pınarbaşı'ndaki türbesine defnedilmiştir. Matematik alanındaki şöhretiyle tanınan Kadızade-i Rûmî, Koca Efendi'nin torunudur. Koca Naib'in yaptırdığı bilinen iki mescidinden biri Hisar'da Kavaklı Mahallesi'nde bulunmakta olup Kavaklı Mescid adıyla anılır. Diğeri ise Darphane Mahallesi'nde olup Koca Efendi Mescidi adıyla bilinir.⁸

3 Arif Bey, "Devlet-i Osmâniyye'nin Teessüs ve Takarrürü Devrinde İlim ve Ulema", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 1/2 (1332), 2.

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 3-4; Mehmet İpşirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/327.

5 "Ondan sonra Orhan Gazi askerini ziyade etmek diledi. Kardeşi 'Bunu kadılarına danış' dedi. O zamanda Çandarlı Kara Halil, Bilecik kadısı olmuştu. Kadılığı ona Osman Gazi vermişti. Orhan Gazi zamanında da İznik'te kadı oldu. İznik'ten sonra Bursa'ya kadı oldu. Orhan oğlu Gazi Hüncâr zamanında kazasker oldu. Vezir oldu. Beğlerbeği dahi oldu." Aşık Paşazâde, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, 43-44. Ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986), 6.

6 Halil İnalçık, "Bursa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/446.

7 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, 7; Mehmet İpşirli, "Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/141.

8 Saadet Maydaer, *Klâsik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 268.

Koca Naib'in vefatından 13 yıl kadar sonra Celaleddin Dede Bali'nin Bursa kadısı olduğu görülmektedir. Fakat onun bu göreve hangi tarihte tayin edildiği tespit edilememiştir. I. Murad'ın vakıf tesisleri için Cemâziyelâhîr 787/Temmuz 1385 tarihinde düzenlediği Kaplıca İmareti'ne ait vakfiyeden (İÜ Ktp., TY, nr. 6229) bu tarihte Bursa kadısının Celaleddin Dede Bali olduğu anlaşılmaktadır.⁹

XV. yüzyılda da Bursa kadılarının büyük alimler arasından seçildiği görülmektedir. Çandarlı sülalesinden İbrahim Paşa (ö. 832/1429), ilgili yüzyılın başlarında Bursa kadısı olmuştur. Ali Paşa'nın (ö. 809/1406), Recep 808/Ekim 1406 tarihli vakfiyesi, bu tarihte Bursa kadılığında bulunan kardeşi İbrahim Paşa tarafından tanzim edilmiştir. İbrahim Paşa, Musa Çelebi (ö. 816/1413) tarafından Bizans İmparatoruna Bizans'ın haracını almak üzere gönderilmiş ve bu vazifeyi ifa ettikten sonra Bursa ve sonra Amasya'ya dönmüştür. Çelebi Mehmet'in (1413-1421) yanında kazasker ve daha sonra vezir olmuştur.¹⁰

XIV. ve XV. yüzyıl Bursa kadıları arasında en meşhur isim Molla Fenârî'dir. İlk tahsilini babasından aldığı derslerle tamamlayan Molla Fenârî önce İznik'te Alâeddin Ali Esved'den (ö. 800/1397) ve daha sonra Amasya'da Cemâleddin-i Aksarâyî'den (ö. 791/1388-89 [?]) dersler almış, Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) ile Kahire'ye gitmiş ve burada da Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384) başta olmak üzere çeşitli âlimlerinden öğrenim görmüş ve sonra Bursa'ya dönmüştür. Yıldırım Bayezid (1389-1403) tarafından Manastır Medresesi müderrisliğine tayin edilen ve bu görevinin yanı sıra 795/1393'te Bursa kadılığına getirilen Molla Fenârî on yıl kadar bu görevi sürdürmüştür. Ankara Savaşı sonrasında Timur'un Bursa'yı ele geçirmesi üzerine, Molla Fenârî Karaman'a gitmiş orada on yıldan fazla müderrislik yaptıktan sonra 817/1414'te Bursa'ya dönmüş ve Çelebi Sultan Mehmed devrinde 818/1415 yılında ikinci defa Bursa Kadılığı'na getirilmiştir. 822/1419'da hac yolculuğuna çıkmış ve dönüşte Kahire'ye uğrayarak bir müddet burada bulunmuştur. Molla Fenârî 823/1420 yılında Mısır'dan ayrılarak Bursa'ya dönmüş ve eski görevine devam etmiştir. II. Murad tarafından 828/1425'te müftülük vazifesine tayin edilen Fenârî Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmı olarak anılmıştır. 1 Receb 834/15 Mart 1431 tarihinde Bursa'da vefat eden Molla Fenârî'nin çok sayıda eseri bulunmaktadır.¹¹

Bursa kadılığına Molla Fenârî'nin ölümünden sonra asıl adı Mehmed olan Molla Yegân/Yeğen'in (ö. 865/1461 civarı) geçtiği belirtilir. Fakat bu bilgi hatalıdır. Çandarlı İbrahim Paşa, Molla Yegân'dan önce Bursa kadısı olmuştur. Armağan b. Halil'in oğlu olan Molla Yegân, doğum yeri olan Aydın'dan Bursa'ya gidip Molla Fenârî'den dersler görmüş ve icâzet aldıktan sonra müderris olarak tayin edilmiş çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ve 834/1431'de Bursa kadılığına getirilmiştir. Molla Yegân 844/1441'de hac yolculuğuna çıkmış hacdan döndükten sonra kimilerine göre herhangi bir görev almamış, kimilerine göre ise yeniden Bursa kadılığına getirilmiştir.¹²

Molla Yegân'dan sonra Bursa kadılığına Fenârîzâde Yusuf Bâlî geçmiş olmalıdır. Yusuf Bâlî b. Şemseddin el-Fenârî, kardeşi Mehmed Şah Efendi'nin ölümünden sonra Bursa'da

9 Vakfiye için bk. M. Tayyib Gökbilgin, "Murad I. Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi", *Türkiyat Mecmuası* 10 (1953), 217-234.

10 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, 54; M. Münir Aktepe, "Çandarlı İbrahim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/213-214.

11 İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/245-247.

12 Abdülkadir Özcan, "Molla Yegân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/265-266.

Sultâniye Medresesi'nde müderrislik görevine getirilmiştir. Daha sonra Bursa kadısı olarak görev yapan Fenârîzâde 846/1442 yılında kadılık görevi sırasında vefat etmiştir.¹³

Bursa kadıları arasında en meşhur isimlerden biri de Molla Gürânî'dir (ö. 893/1488). Asıl adı Şemseddin Ahmed b. İsmâil'dir. Molla Gürânî, Makrizî'nin rivayetine göre 13 Rebülevvel 809/28 Ağustos 1406'de Şehrîzor'da doğmuştur. Şehrîzor'da öğrenimini tamamladıktan sonra Bağdat'a gitmiş ve burada Zeynüddin Abdurrahman b. Ömer el-Kazvîni'den ve Hasankeyf'te Celâleddin el-Hulvânî'den tahsil görmüştür. 830/1426-27 yılında Şam'a geçtiği ve çeşitli âlimlerden ders aldığı tahmin edilmektedir. Ardından Kudüs üzerinden 835/1431-32 yılında Kahire'ye gitmiştir. Kahire'de İbn-i Hacer'den muhtelif dersler göyerek icâzet almıştır. Dönemin büyük alimlerinin yanında yetişen Molla Gürânî, Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak tarafından Kahire'deki Berkukiyye Medresesi'ne müderris olarak görevlendirilmiştir. Dımaşk Hanefî kadısı ile aralarında çıkan ihtilaf neticesinde görevinden uzaklaştırılıp Şam'a sürgün edilmiştir. Bu arada Molla Yegân ile tanışmış ve onunla Edirne'ye giderek II. Murad'la görüşmüştür. II. Murad takdir ettiği Molla Gürânî'yi önce Bursa'daki Kaplıca Medresesi'ne tayin etmiş, ardından Molla Gürânî Yıldırım Bayezid Medresesi'nde görevlendirilmiştir. Molla Gürânî II. Murad tarafından şehzadesi Mehmed'in (Fâtih) hocalığına tayin edilmiştir. 855/1451 yılında kazaskerliğe tayin edilen Molla Gürânî'nin sultanın bilgisi dışında tayinler yaptığı için Bursa kadılığı ve buradaki vakıfların idaresiyle görevlendirildiği nakledilir. Molla Gürânî, 859/1455 yılında kadılık görevinden alındıktan sonra Halep ve Şam üzerinden hacca gitmiş ve 862/1458 yılında İstanbul'a dönmüştür. Bu sırada ikinci defa Bursa kadılığına tayin edildiği bilinmektedir. Molla Gürânî 885/1480 yılında İstanbul müftüsü olmuş ve bu görevde sekiz yıl kadar kalmıştır.¹⁴

Molla Fenârî'nin torunlarından olan Alaaddin Ali el-Fenârî de Bursa kadılığı yapmıştır. Manastır Medresesi'ndeki müderrislik görevinden sonra Bursa kadısı olan Alaaddin Ali, Yûsuf Bâlî'nin oğlu olup Bursa'da doğmuştur. Herat, Semerkant ve Buhara'da meşhur alimlerden ders gördüğü ve bir müddet müderris olarak görev yaptığı bilinmektedir. Fâtih döneminde Bursa'ya gelen ve Molla Gürânî'nin tavsiyesi ile Bursa Manastır müderrisliğine tayin edilen Alaaddin Ali, bu görevinin ardından Murad Han Medresesi'nde görevlendirilmiştir. Buradan da 872/1467 yılında Bursa kadılığına getirilmiştir. Bursa kadılığından sonra kazasker olan Alaaddin Ali, II. Bayezid döneminde Rumeli kazaskeri olmuştur. Taşköprüzâde onun 903/1497 yılı civarında öldüğünü kaydetmektedir.¹⁵

2. Bursa Kadılığının Mevleviyet Kadılığı Olması

Osmanlı Devleti'nde kadılık sisteminin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında henüz yeterli düzeyde çalışmalar yapılmamıştır. Osmanlı kadılık sistemine ait ilk düzenlemelerin Fatih Kanunnâmesi ile yapıldığı bilinmektedir. Fatih, Osmanlı kaza teşkilatında yüksek kadılıkları diğerlerinden ayırmış ve bu yüksek dereceli kadılara *mevleviyet* kadıları denilmiştir. Kadı ve müderrislerin kariyerleri kısmen de olsa Fatih Kanunnâmesi ile düzenlenmiştir.

13 Taşköprüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye ft-Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1975), 24; İbrahim b. Ahmed Amasî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*, ed. Derya Örs, çev. Gökhan Alp (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 225.

14 M. Kâmil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/248-250.

15 Hamdi Döndüren, "Fenârî, Alâeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/337.

Kanunnâmede “ve sahn mollaları makâm-ı mevleviyettir” ifadesi geçmektedir. Buna göre sahn mollaları ilmiye teşkilatında en yüksek rütbeliler olarak kabul edilmiştir.¹⁶

Bursa kadılığının mevleviyet kadılıkları arasındaki konumunu belirleyen ve XV. yüzyılın sonlarına ait olan bir kayıt, mevleviyet kadılıklarının durumunu yansıtmaya bakımından önemlidir. Mevleviyet kadılıklarını diğer kadılıklardan ayıran bir hususiyet de onların tayinlerinden alınan harçların yüksek oluşudur. XV. yüzyılın sonlarına ait olup kadı tayinlerinden alınacak harçların miktarını tespit eden bir belge, kadılıklar arasında bir derecelendirme yapmaktadır:

“Âdet-i resm-i nişan ki beratları kadıasker efendi ma’rifetiyle yazarlar. An kazâ-i vilâyet-i Rumeli ve Anadolu Edirne ve İstanbul ve Bursa: 500; sâir, a’lâ 400, evsat 300, ednâ 200”.¹⁷

Belgeye göre Bursa kadılığı Edirne ve İstanbul kadıları ile aynı düzeyde tutulmakta ve bunların tayinlerinden berat resmi olarak 500 akçe alınmaktadır. İstanbul, Edirne ve Bursa, en büyük mevleviyetler olarak diğerlerinden ayrılmıştır. Fakat bu belge mevleviyet kadılarının maaşları hakkında bir bilgi içermemektedir.¹⁸

Bursa kadılığına ait bilgi alabileceğimiz en erken tarihli belgelerden biri de XVI. yüzyılın başlarına aittir. Osmanlı Devleti’nin Anadolu kısmındaki kadılıkları gösteren ve 919/1513 tarihinde düzenlenmiş olan bir defter, kadılık sisteminin XVI. yüzyılın başlarındaki durumunu yansıtmakta olup Bursa kadılığı hakkında da bilgi vermektedir. “*Tafsîlü’l-kuzâtî’l-mansûbe fi-Vilâyeti Anadolu*” başlığını taşıyan ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde 929 numarada kayıtlı olan defter, Anadolu sancak ve kaza kadılıklarının kimin tasarrufunda olduğunu gösteren notlar ve muhtelif bilgiler de ihtiva etmektedir. Bu notlardan bir kısmı tayin kaydının yer ve zamanına işaret etmektedir. Söz konusu defterin Bursa kadılığı ile ilgili olan ilk kaydında “Mevlânâ Şah Çelebi’ye verildi. Bu def’a İstanbul’da” notu düşülmüştür. Şah Çelebi’nin yevmiesi ise 300 akçedir.¹⁹

1513 tarihli defterden dokuz sene sonra hazırlanan ve Kanunî’nin cülusundan sonra kadılık sistemindeki düzenlemeleri gösteren 1522 tarihli deftere göre Bursa, Hüdavendigâr Livası’nın merkez kazasıdır ve bu livaya bağlı 22 kadılık bölgesi bulunmaktadır. Defterde kadı adları yer almamaktadır. Deftere göre 1513 yılında 300 akçe olan Bursa kadısı yevmiesi değişmemiştir.²⁰

1522 tarihli defterden bir yıl sonra hazırlanan ve Bursa Sancağı ile bağlı kaza kadılıklarına tayin edilen kadılar hakkında bilgi veren 1523 tarihli defter öncekilerden çok daha tafsilatlıdır. Kanunî dönemine ait olan bu defterde biyografik malumat da bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Arşivi’nden Osmanlı Arşivi’ne devredilen bu defter (T SMA D. 8823/1) kadıların mesleki geçmişi, daha önceki görev yerleri ve kimin himayesi ile kadılığa atandığı hakkında geniş biyografik malumat vermektedir. 1523 tarihli defterde Bursa kadısı, sancağın merkez kadısı olarak kaydedilmiştir. Bu kayda göre Bursa Kadısı Mevlânâ Davud, “Merhum Mevlânâ Müeyyedzâde’den asâleten mülâzım olmuştur”.²¹Bursa kadılığının da yer aldığı Anadolu

16 Fahri Unan, “Mevleviyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/467.

17 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* (İstanbul: Fey Vakfı, 1990), 2/114.

18 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 2/114.

19 Turan Gökçe, “Anadolu Vilâyetine Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9/1 (1994), 231-259.

20 Enver Çakar, “Kanunî Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2002), 268-278.

21 Ercan Alan - Abdurrahman Atçıl, *Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları: XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri*,

vilayeti kadılarına ait diğer bir defter, Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait olup Topkapı Sarayı Arşivi'nde 7625 numarada kayıtlıdır. Deftere göre 934/1527-28 tarihinde Bursa kadısı Mevlânâ Davud günlük 300 akçe almakta ve beş yıl bir aydır kadı olarak görev yapmaktadır.²²

XVI. yüzyılın ikinci yarısında mevleviyet kadılıklarında bir kariyer sistemi oluşturulmaya başlanmıştır. *Tarih-i Selânikî*'deki 975/1567-68 tarihli bir kayıt "ulema silsilesi" denilen bu kariyer sisteminin XVI. yüzyılın ortalarına doğru şekillendiğini göstermektedir:

"Ve Rûmili Kadıaskeri Zekeriyâ Efendi azl buyuruldu. Ve Anadolu Kadıaskeri Kara Çelebi-zâde Rûmili Kadıaskeri olmak fermân olundu. Ve Anadolu Kadıaskerliği Sinan Efendi-zâde İstanbul kadısı Ali Çelebi Efendi'ye fermân olundu. Ve İstanbul Kadılığı sâbıkâ Bursa kadısı Defterdâr Çivi-zâde oğlu Mevlânâ Ali Çelebi'ye fermân olundu. Fî şehri Şevvâl sene 988."²³

Kayıttan anlaşıldığına göre, Rumeli kazaskerinin yerine Anadolu kazaskeri, onun yerine İstanbul kadısı, İstanbul kadısının yerine Bursa kadısı, Bursa kadısının yerine Mısır kadısı, onun yerine Şâm kadısı, Şam kadısının yerine Halep kadısı, onun yerine Şehzade Sultân Mehmed müderrisi tayin edilmiştir.

3. Osmanlı Defter Geleneğinin Teşekkülü ve Bursa Kadı Sicilleri

Osmanlı adli ve idari bürokrasisinde defter ve sicillerin doğuşu meselesi henüz belirsizliğini koruyan bir husus olarak Osmanlı tarihçiliğinin gündeminde yer almaktadır. Türkiye'de ve dünyada çok az sayıda akademisyenin ilgi duyduğu bu mesele, çok daha derinlikli araştırmalara ihtiyaç duymaktadır. Osmanlı merkezi bürokrasisinin defter türleri çok çeşitli olmakla beraber bunlardan Divan-ı Hümâyun'a ait olanlarının en eskileri ahkam defteri şeklinde adlandırılmıştır. Elimizdeki verilere baktığımız zaman, Osmanlı bürokrasisinde ferman veya hüküm adı verilen belgelerin kaydedildiği ilk ahkam defterlerinin XVI. yüzyıl başlarına ait olduğu görülür. Bunlar arasında en eski tarihli olanı 906/1501 tarihlidir.²⁴

Fakat sicil geleneği çerçevesinde bakıldığında Osmanlılarda ilk siciller Bursa'da Fatih döneminden itibaren tutulmaya başlamıştır. Dolayısıyla Osmanlıların defter tutma geleneğinin pratik olarak Fatih döneminde mevcut olduğu söylenebilir. İlgili dönemde belgelerin deftere kaydedilmesi uygulaması başladığına göre ferman veya hükümlerin de deftere kaydedilmesi usulünün de bu dönemde başlamış olması gerekir. Çünkü Fatih dönemine ait pek çok defter türü günümüze ulaşmış durumdadır. Bu yüzden hüküm içeren defterlerin de Fatih döneminden itibaren sistemli bir şekilde tutulmuş olduğu söylenebilir.

Fatih döneminden itibaren başlayan sicil tutma geleneği, bize ciddi anlamda büyük bir hukuk külliyyatını miras bırakmıştır. Bursa sicilleri, İslam dünyasında mevcut en eski sicillerdir. Fatih döneminden başlayarak 1923'e kadar neredeyse kesintisiz diyebileceğimiz mükemmel bir seri halinde ulaşan bu siciller, İslam tarihindeki hukuk pratiğinin de en önemli delilleri veyahut da en önemli koleksiyonudur, diyebiliriz.

ed. Bilgin Aydın (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2018), 162.

22 Turan Gökçe, *934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılıklar ve Kadıları* (3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı isimli eserin içinde) (İzmir: Akademi Kitabevi, 1994), 93.

23 Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 1/67.

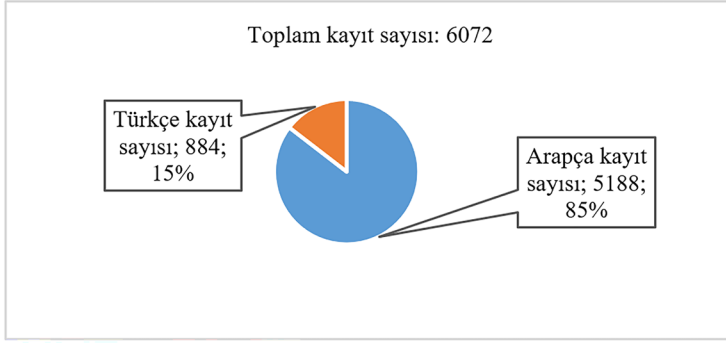
24 İlhan Şahin - Feridun Emecen, *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994), 5, 13.

1455 öncesi Osmanlılarda bir sicil tutma geleneği olup olmadığına dair net bir bilgi yoktur. Bursa sicilleri bu geleneğin başlangıç tarihi olarak, Fatih dönemini işaret etmektedir. 1455 öncesinden belgeler halinde günümüze ulaşmış kadı belgeleri az da olsa mevcuttur. Mesela kadıların düzenlemiş olduğu belgelerin ilk örneklerine XIV. yüzyıl başlarından itibaren rastlanmaktadır. Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşmış vakfiyeler mevcuttur. Kadılar tarafından düzenlenmiş hukukî metinler olarak vakfiyelerin kadı sicillerine ne zaman kaydedilmeye başladığı net olarak bilinmemektedir. Fakat kadı sicillerinin tutulmasından çok daha önce vakfiyeler, hukukî ve tarihî metinler olarak şer'î belge geleneğinin mükemmel bir şekilde oluştuğunu göstermektedir.

Fatih dönemine ait siciller arasında Bursa'ya ait A199/808 nolu mecmua, 15 Muharrem 860 - 6 Rebiulâhîr 913 / 25 Aralık 1455 - 15 Ağustos 1507 tarihleri arasında ait muhtelif sicil parçalarını ihtiva etmekte olup 1455-1456 tarihini taşıyan ilk parçası Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan en eski ve en erken tarihli sicildir. Bu sicilden sonra Bursa kadılığının Fatih devrine ait olan iki sicil daha mevcut olup bunlar tereke defterleridir. Ölenlerin adlarını, mahallelerini, bıraktıkları eşyaları, tahmini değerlerini, alınan resimleri gösteren bu defterlerden ilki No. A-01'de kayıtlı olup Cemâziyelâhîr 867-Rebiulâhîr 868/Mart 1463-Aralık 1463 tarihlerine ait tereke kayıtlarını ihtiva etmektedir. 89 varaktan oluşan bu defter 157 terekeyi içermektedir. İkinci tereke defteri No. A-02'de kayıtlı ve Zilhicce 871-Rebiulevvel 872/Temmuz 1467-Ekim 1467 tarihlerine ait tereke kayıtlarını ihtiva etmekte olup 204 varaktır. Bu defterler, ait oldukları dönemdeki Bursa'nın çeşitli mahallelerinin halk tabakalarını, onların servetlerini, kullandıkları eşyalarını ve değerlerini ve buna benzer birçok hususu aydınlatmaktadır. Söz konusu tereke defterleri Halil İnalçık ve Hüseyin Özdeğer tarafından incelenmiştir. Ayrıca Köseoğlu bu defterleri kullanarak Bursa mahalleleri hakkında bir çalışma yapmıştır.²⁵

Bursa kadılığına ait en eski sicillerden bir diğeri de Bursa kadısı Mevlâna Muhiddin'in ve Mevlâna Vildan'ın zamanına ait olup, 1 Safer 883-13 Muharrem 886/4 Mayıs 1478-14 Mart 1481 tarihini taşıyan A-03 numaralı sicildir. Başından ve sonundan kopuk olan bu sicil 422 varaktır. Sicile kaydedilen işlemlerin uzunluğu veya kısalığına ya da yazı türü ve şekline bağlı olarak bazı varaklarda ortalama 5-6 kayıt bulunmaktayken, bazı varaklarda ise 19-20 kayıt bulunmaktadır. Kayıtlar tutulurken sayfaların bazen sağ ve solunda boşluk bırakılmıştır. Bu boşluklara sonradan kayıtlar ilave edilmiştir. Söz konusu sicilde yazı dili olarak genellikle Arapça kullanılmıştır. Sicilde, 5188'i (%85) Arapça ve 884'ü (%15) Osmanlı Türkçesi olmak üzere toplam 6072 kayıt tespit edilmiştir.

25 Halil İnalçık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimai Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (Ekim 1953), 51-75; Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 1988); Neşet Köseoğlu, *Tarihte Bursa Mahalleleri: XV ve XVI. Yüzyıllarda* (Bursa: Bursa Halkevi, 1946).

Şekil 1: A-03 Numaralı (1478-1481 Tarihli) Sicilin Kayıt Sayısı ve Dili

Sicildeki yazı genel olarak noktasız olup okunması zordur. Sicilin içerdiği kayıtlar şu kategorilere ayrılabilir. I. Kısmen ferman suretleri ve kısmen de ferman özetleri; II. Mukavele ve farklı senet tasdiki gibi, memurlarla ilgili tescil kayıtları; III. Ceza ve cinayet davaları; IV. Evlenme, boşanma, ölüm, veraset ve alış-veriş gibi, toplumda gerçekleşen her türlü hukuki ve iktisadî işlemlerle ilgili davalar ve tescil gayesiyle düzenlenen kayıtlar ve vasiyetname suretleri.²⁶

XV. yüzyıl Bursa kadılığına ait çok değerli ve düzenli kayıtlar içeren bir diğer defter 1 Muharrem 889-29 Zilhicce 890/30 Ocak 1484-6 Ocak 1486 tarihleri arasındaki mahkeme kayıtlarını içeren A-04 numaralı sicildir. Bu sicil 472 varaktan müteşekkil olup eksik olmadığı anlaşılmaktadır. Sicile davaları ve hukukî işlemleri kaydeden kâtip ve mahkeme naibi Derviş Mehmed b. Eflatun'dur.²⁷

4. Bursa Kadılığının A-199 Numaralı Sicili (15 Muharrem 860 - 6 Rebiulâhir 913 / 25 Aralık 1455 - 15 Ağustos 1507)

A-199 numaralı sicil 1455 yılından itibaren tutulan Bursa kadılığının kayıtlarını içermektedir. Bu sicil sistematik olarak tutulmuş bir defter olmayıp farklı yıllara ait sicil parçalarının bir araya getirilmesinden oluşan bir sicil mecmuasıdır. Aşağıda görüleceği üzere, birkaç farklı yıla ait sicil parçalarını içeren bu defter, Osmanlı Devleti'nin günümüze ulaşan en eski tarihli sicilini de ihtiva etmektedir. Bu sicil mecmuası Osman Çetin tarafından incelenmiş ve tanıtılmıştır.²⁸ Osmanlı döneminin ve Bursa'nın en eski sicilinin müstakil bir defter halinde olmayıp muhtelif dönem ve konuları ihtiva eden sicil mecmuasında yer alması hiç şüphesiz

26 Halil İnalçık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler (II. Sicil 1 Safer 883-Muharrem 886)", *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 13/17 (1988), 1-41; Halil İnalçık, "Bursa Şer'iyye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten* 11/44 (Ekim 1947), 693-708.

27 Halil İnalçık, bu sicilini farklı sayfalarından 190 adet kayıt seçip matbu ve Türkçe özet şeklinde yayımlamıştır. Halil İnalçık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler (I. Sicil: 1 Muharrem 889-29 Zilhicce 890, Bursa Arkeoloji Müzesi, Şer'iyye Sicilleri, no. A-4/4)", *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 10/14 (1981 1980), 1-190.

28 Osman Çetin, "XV. Yüzyıla Ait Bursa Kadı Sicilleri ve A 199/208 Nolu Kadı Sicili", *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*, ed. Aysenur Bilge Zafer (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2016), 517-531.

araştırmacıların uzun süre bu sicilin varlığından haberdar olmamalarına sebep olmuştur. Tarihiçi ve arşiv uzmanı Kâmil Kepecioğlu, “Bundan evvelki, yani 1462 tarihinden evvelki siciller Edirne’de, İstanbul’da Topkapı Sarayı Arşivinde ve Başvekalet Arşivi’nde tarafımdan çok aranılmış ise de bulunamamıştır” ifadesiyle günümüze ulaşan Bursa sicillerinin 1462 tarihinden itibaren başladığını ifade etmiştir.²⁹ Halil İnalçık ise, A-03 numaralı Bursa sicilinin Osmanlı’dan günümüze ulaşan en eski sicil olduğunu ileri sürmüştür.³⁰

Sicil, Osmanlı Arşivi’nde A-199 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2655 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Sicilin dijital kopyasında toplam 315 varak/görüntü bulunmaktadır. İlk ve son varaklarda Latin harfleriyle sicile dair bilgi verilmiştir. 2. varakta ise aşağıda görüleceği üzere Türkçe bir not içeren etiket mevcuttur. Kayıtlar 3. varaktan itibaren başlamaktadır. Sicilde 3a, 197b, 201b ve 314b sayfaları boş bırakılmıştır. Sicilin 51. ve 154. görüntülerinde Latin harflerle düşülen şu not karşımıza çıkmaktadır: “Kitabın sayfaları tam açılmıyor yazıları silinmiş ve sayfalar düzensiz olduğu için fulü çıkmasına neden olmakta”. Sicilin bazı yaprakları tahrip olmuş olsa da genellikle okunaklı olduğu görülmektedir.

Sicilin başında daha sonradan yapıştirıldığı anlaşılan etikette şu not görülmektedir:

کلی	عدد اوراد	اجزا عددی	هزینه کتف عدد دی
۸۱	۲۱۱	۹	۲۰
			۲۰
			۲۲
			۲۲
			۲۲
			۲۲
			۲۲
			۲۲
			۲۲
			۲۰
			۲۰

مختلف شماره عائد طغوز باریمه کتف عبارت اولوب
کتف اولدغی اینجه نتیجه اسده اکلایمکه اولدغی مزه دیرلدی

Şekil 1: A-199 Numaralı Defterin Başında Bulunan Etiket

29 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009), 4/100-101.

30 İnalçık, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler (II. Sicil 1 Safer 883-Muharrem 886)”, 1.

4.1. A-199 Numaralı Defterin Başında Bulunan Etiket'in Transkripsiyonu

“Sicil: 80, Aded-i Evrâk: 300, Eczâ Adedi: 9, Her Cüz’ün Sahife Adedi:

860: 60

880: 36

876: 46

887: 43

888: 4

895: 34

897: 21

898: 26

900: 30

[Toplam]: 300

İşbu sicil muhtelif senelere ait dokuz parça sicilden ibaret olup vakfiye olmadığı inceleme neticesinde anlaşılmış olmağıla şerh verildi.³¹

Öncelikle etikette “her cüzün sahife adedi” başlığı altında sayfa sayısı değil varak sayısının verildiği görülmektedir. Aşağıda detaylıca görüleceği üzere etiketteki diğer bilgilerde de hata ve eksikler olduğu tespit edilmektedir. Bu hatalardan hareketle etiketi hazırlayan kimsenin sicili genel olarak gözden geçirip böyle bir not bıraktığı anlaşılmaktadır.

İnceleme sonucunda söz konusu sicilin 10 ayrı sicil parçasından müteşekkil olduğu tespit edilmiştir:

1. 15 Muharrem 860 - 6 Şaban 860 / 25 Aralık 1455 - 10 Temmuz 1456 tarihlerine ait kayıtları içeren ve sicilin 3b-66a görüntülerinde/varaklarında yer alan sicil parçası.³²

2. 21 Zilhicce 879 - 14 Cemâziyelevvel 881 / 28 Nisan 1475 - 4 Eylül 1476 tarihlerine ait nikah kayıtlarını barındıran ve sicilin 66b - 103a varaklarında bulunan sicil parçası. Bu parçanın başında “Nikah Defteri” başlığı bulunmaktadır.³³

3. 1 Cemâziyelevvel 870 - 19 Recep 870 / 20 Aralık 1465 - 7 Mart 1466 tarihlerine ait kayıtları ihtiva eden ve sicilin 103b - 149a varaklarında bulunan sicil parçası. Bu parçanın başında “11. Defter” başlığı yer almaktadır.³⁴

31 Bk. A-199, 2b. Osman Çetin, etiketteki notu aktarırken “her cüz’ün sahife adedi” ibaresini “her cüz’ün aded-i sahifesi” olarak, 876 ve 46’yı 872 ve 42 olarak nakletmiş (6 rakamını 2 olarak), 04’ü 14 olarak (0’ı 1 olarak) ve 895’i 890 olarak (0’ı 5 olarak) kaydetmiştir. Bk. Çetin, “XV. Yüzyıla Ait Bursa Kadı Sicilleri ve A 199/208 Nolu Kadı Sicili”, 523.

32 Son kayıt tarihinin tespiti için 63b - 66a sayfaları incelenebilir. Tarihler dikkatle incelendiğinde son kayıt tarihinin 6 Şaban olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Çetin, “XV. Yüzyıla Ait Bursa Kadı Sicilleri ve A 199/208 Nolu Kadı Sicili”, 523.

33 Yukarıda görüldüğü üzere etikette bu sicil parçasının tarihleri eksik yazılmıştır. Çetin, bu tarihleri de 11 Zilhicce 879 - 13 Cemâziyelevvel 881 olarak okumuştur. Bk. Çetin, “XV. Yüzyıla Ait Bursa Kadı Sicilleri ve A 199/208 Nolu Kadı Sicili”, 524.

34 Hem etikette hem de Çetin’in çalışmasında bu sicil parçasının da tarihi yanlış verilmiştir. Sicilin tarihi, etikette “876” ve Çetin’in çalışmasında “1 Cemâziyelevvel 876 - 29 Recep 876” olarak belirtilmiştir. Bk. Çetin, “XV. Yüzyıla Ait Bursa Kadı Sicilleri ve A 199/208 Nolu Kadı Sicili”, 524. Söz konusu sicilde üç ay ismi şu örnekteki şekilde geçmektedir: “Gurretü/ Gurre-i şehri Recebi’l-müreceb mine’l-yevmi’l-ehad min-şuhûri sene seb’in ve semânemie”. Bk. A-199; 136b. Ayrıca bk. 103b ve 120a. Hem etiket yazarı hem de Çetin, noktasız olan “sene” kelimesini “sitte” olarak okumuşlardır. Halbuki “sitte” olmayıp “sene” olduğu hem sicil tutma geleneginden hem Arapça kuralından hareketle açıkça anlaşılmaktadır. Zira “sitte”

4. 4 Safer 877 - 5 Rebiulâhîr 877 / 11 Temmuz 1472 - 9 Eylül 1472 tarihlerine ait kayıtları içeren ve sicilîn 149b - 197a varaklarında yer alan sicil parçası. Bu parçanın başında "6. Defter" başlığı yer almaktadır.³⁵

5. 888/1483 yılının Zilkade ve Zilhicce aylarına ve 910/1504 yılının Muharrem ve Safer aylarına ait bazı kayıtları içeren ve 198a-201a varaklarında bulunan sicil parçası. Bu sayfaların birinde 29 Zilkade 888, birinde de 18 Muharrem 910 ve bir diğerinde de 16 Safer 910 tarihleri bulunmaktadır. Diğer sayfalarda herhangi bir tarihe rastlanmamakta ve tarihsiz sayfaların tarihli sayfaların devamı veya öncesi olup olmadığı da bilinmemektedir.³⁶

6. 7 Zilkade 895 - 8 Muharrem 896 / 22 Eylül 1490 - 21 Kasım 1490 tarihlerine ait kayıtları barındıran ve 202a - 234a varaklarında yer alan sicil parçası. Bu parçada 214a'da 7-8 Rabiulâhîr 896 tarihlerine ait de bazı kayıtlar yer almaktadır.

7. 10 Cemâziyelâhîr 897 - 30 Zilkade 898 / 9 Nisan 1492 - 12 Eylül 1493 tarihlerine ait kayıtları ihtiva eden ve 234b - 284a varaklarında yer alan sicil parçası.³⁷ Bu parçada tamamen nikah kayıtları yer almakta ve tamamı da Arapçadır.³⁸

8. 14 Zilhicce 900 - 29 Zilhicce 901 / 5 Eylül 1495 - 8 Eylül 1496 tarihlerine ait kayıtları barındıran ve 284b - 295a varaklarında bulunan sicil parçası.³⁹ Bu parçadaki kayıtların konularını ağırlıklı olarak kaçak köle ve cariyelerle buluntu hayvan ve eşyalar teşkil etmektedir. Bu kayıtların tamamı Türkçe olarak tutulmuştur.

9. 25 Safer 912 - 6 Rebiulâhîr 913 / 17 Temmuz 1506 - 15 Ağustos 1507 tarihlerine ait kayıtları içeren ve 295b - 314a varaklarında bulunan sicil parçası. Bu parçada 296b - 300a varaklarında 24 Şaban 912 - 28 Zilhicce 912 tarihlerine, 300a - 303a varaklarda 1 Muharrem 913 - 6 Rebiulâhîr 913 tarihlerine, 303b - 312a varaklarında 25 Safer 912 - 23 Şaban 912 tarihlerine ait kayıtlar yer almaktadır. Bu parçanın başlangıç tarihi olan "25 Safer 912" tarihinin hemen başında başlık olarak "Defterü'l-Enkiha/Nikah Defteri" yazılmaktadır.⁴⁰

olarak okunabilmesi için sonrasında mutlaka atıf bağlacı olarak "vav" harfinin kullanılması gerekirdi. Sicil geleneğindeki tarih düşme için örnek olarak bk. A-199; 230a. Çetin'in, "19 Recep" tarihini shven "29 Recep" olarak okuduğu görülmektedir. İlgili sayfanın siyah renk yoğunluğu "1" rakamının okunmasını zorlaştırmıştır. Ancak bir önceki sayfada 18 Recep geçmektedir. Buna binaen bu tarihin de 29 değil 19 olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bk. A-199; 148b - 149a.

35 Etiketle önce 877 yazılmış akabinde ortadaki 7'nin üzerine 8 yazılmıştır. İlk başta doğru yazılan rakam sonrasında değiştirilmiştir. Ayrıca varak sayısı da eksik yazılmıştır.

36 Bu sicil parçası etikette beşinci cüz olarak belirtilmişken Çetin, çalışmasında bu parçaya hiç değinmeyip herhangi bir atıfta da bulunmamıştır.

37 Etiketle her yıl ayrı birer cüz olarak (7. ve 8. cüz) yazılmıştır. Halbuki söz konusu iki yıl arasında herhangi bir kesinti olmaksızın kayıt devam etmiştir. Bu nedenle ayrı birer sicil parçası olmayıp tek bir sicil parçası olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaati hâkimdir.

38 Çetin, bu sicil parçasının başka bir sicilîn günümüze ulaşan kısımları olduğunu iddia etse de bu iddiasını delillendirecek herhangi bir beyanda bulunmamaktadır. Bk. Çetin, "XV. Yüzyıla Ait Bursa Kadı Sicilleri ve A 199/208 Nolu Kadı Sicili", 524.

39 Etiketle bu parçanın başlangıç tarihi olan 900 yazılmış ve 901 yılı belirtilmemiştir.

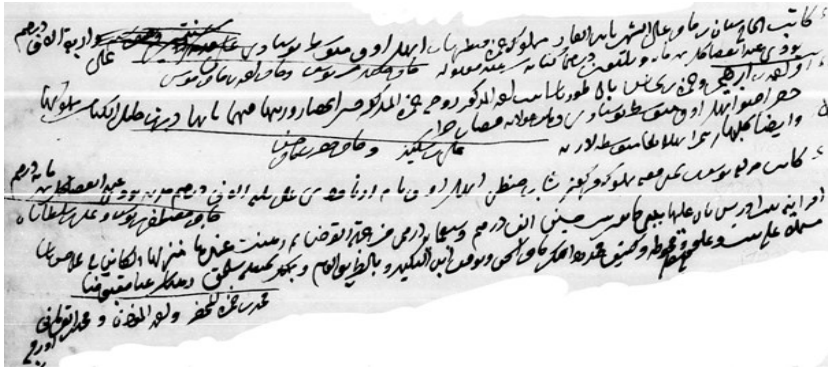
40 Çetin, "sekizinci parça, 912 - 913 tarihli olup 18 yapraktır. Bu sicil parçasında ilk kayıt 24 Şaban 912 tarihini taşımaktadır. Son sayfalar karışıktır. Bu 18 yaprak da bir nikah defterinin günümüze gelebilen parçasıdır" diye açıklamıştır. Bk. Çetin, "XV. Yüzyıla Ait Bursa Kadı Sicilleri ve A 199/208 Nolu Kadı Sicili", 524. Yukarıda metinde görüldüğü üzere söz konusu sicil parçası ile ilgili yapılan inceleme sonucunda yapılan tespitlere binaen Çetin'in bu sicil parçasını dikkatlice incelemeyişi anlaşılmaktadır. Ayrıca yukarıda bir diğer parçada olduğu gibi bu parçanın da bir nikah defterinin günümüze ulaşan bir parçası olduğunu iddia etmiştir. Ancak defterle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Böyle bir defter var mıdır hakikaten yoksa sadece bir tahminden ibaret mi?

10. Son sicil parçasında 312b - 313a varaklarında 18 - 24 Cemâziyelâhîr 903 / 11 - 17 Şubat 1498, 313b - 314a varaklarında 29 Rabiulevvel 903 - 3 Rabiulâhîr 903 / 25 - 29 Kasım 1497 tarihlerine ait kayıtlar yer almaktadır.⁴¹

Yukarıda tespit edilen verilere göre A-199 numaralı sicil dağınık ve eksik olup daha sonraki bir tarihte, ciltleme esnasında herhangi bir kütüphaneci veya arşivci tarafından farklı tarihlere ait sicil parçalarının veya bir kısmı kaybolan eksik sicillerin bazı parçalarının bir araya getirilerek bir sicil mecmuası niteliğinde oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Sicil parçalarının tarihlerinden anlaşıldığı üzere bu defterin ilk dört parçası Fatih Sultan Mehmed (1451-1481), geriye kalan altı parçası da II. Bayezid (1481-1512) dönemine aittir. Farklı yıllara ait sicil parçalarından oluşan ve 1455-1497 yılları arasında bir süreyi içeren bu sicil mecmuası Osmanlı Mahkemelerindeki sicil geleneğini ve tarih sürecindeki bu gelenekte ortaya çıkan gelişmeleri farklı defterlere başvurmada sadece bu mecmuadaki muhtelif yıllara ait örnek kayıtlardan hareketle çalışma yapmak için bile büyük önem arz etmektedir.

Bu makalede söz konusu sicilin sadece 15 Muharrem 860 - 6 Şaban 860 / 25 Aralık 1455 - 10 Temmuz 1456 tarihlerine ait kayıtları içeren ve sicilin 3b-66a varaklarında yer alan birinci sicil parçasının kayıtları içerik açısından incelenmiştir. Bu sicil parçası günümüze ulaşan en eski tarihli Osmanlı Şer'iyye Sicili olması dolayısıyla sicil geleneği açısından tarihi değeri yüksek bir vesikadır.

Defterdeki diğer parçalarda kayıtlar genellikle uzun ve düzenli kaydedilmişken bu ilk sicil parçasında diğer parçaların aksine kayıtlar çok kısa ve özet şeklinde tutulmuştur.

Şekil 2: A-199 Numaralı (1455-1456 Tarihli) Sicilden Örnek Kayıtlar

Örneğin:

Hüccet adını verdiğimiz mahkeme kayıtları sonraki sicillerde uzun ve tam olarak yazılmışken bu sicildeki kayıtların ise bir-iki cümle ile özetlendiği görülmektedir. Bahis konusu sicil parçasından farklı olarak sonraki tam ve uzun tutulan kayıtları barındıran sicil parçaları muhtemelen düzenli tutulan sicillerin birer parçası iken ilk sicil parçası kayıtların özetlenmesi ile

41 Etiketle bu parçaya işaret bile edilmemiştir.

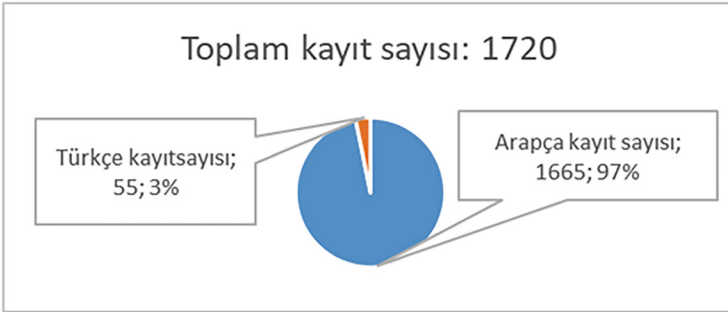
hazırlanmış olmalıdır. Osmanlı Mahkemelerinde ilk dönemlerde kayıtların böyle özet şekilde tutulma geleneğinin mevcut olduğu ve giderek bir gelişme meydana geldiği düşünülebilir.

Söz konusu parçanın dijital kopyasında 41. varak, 40. varağın ve 65. varak 64. varağın tek-rarıdır. Bu sicil parçasında çalışmada incelenen diğer sicillerin aksine genellikle her ayın başı bazen de ayın başından sonra ortaları ve sonları başlık mahiyetinde yazılmış ve devamındaki kayıtlarda herhangi bir tarih düşmeden sadece günlerin ismi yazılmıştır.⁴² Söz konusu sicil parçasının kimin kadılığında tutulduğuna ve kâtibinin de kim olduğuna dair açık bir ifadeye rastlanmamıştır. Lakin 4 kaydın şuhûdü'l-hâl kısmında o kaydın kâtibi olarak Turud b. Paşa Yiğit, Ali b. Ahmet, Mevlâna Muslihuddin b. Yahya ve Hacı Aygıt'un isimleri geçmektedir.⁴³ Ayrıca bazı kayıtlarda dönemin beytûlmâl emini olarak Yusuf b. Muhammed el-Âzerî'nin ismine rastlanmaktadır.⁴⁴

Etikette bu defterde inceleme sonunda herhangi bir vakfiyeye rastlanmadığı ifade edilse de sadece söz konusu sicil parçasında 10 vakfiye kaydı tespit edilmiştir.⁴⁵ Çalışmada incelenen diğer sicillerde rastlanmayan ve sadece söz konusu sicil parçasında rastlanan dikkat çekici bir konu ise "pencik ve illik oğlanları" ile ilgili birçok kaydın bulunmasıdır. Bunların yanına verildiği kişiler ve kimin yanında kaç kişi oldukları şahitler ile kaydedilmiştir. Bunlardan bazılarının taundan vefat ettikleri de belirtilmiştir. Buna göre ilgili dönemde Bursa'da taun salgını olduğu anlaşılmaktadır. Oğlanların adı, fiziki yapısı, verilen kişinin meskûn olduğu yer gibi bilgilere yer verilmemiştir. Sicilde diğer kayıtlar sadece Arapça ya da sadece Türkçe olarak tutulmuşken bu kayıtlar ise Arapça - Türkçe olarak tutulmuştur.⁴⁶

Söz konusu sicil parçasında yazı dili olarak genellikle Arapça kullanılmıştır. Parçada, 1665'i

Arapça ve 55'i Osmanlı Türkçesi olmak üzere toplam 1720 kayıt bulunmaktadır. Tablolar kısmında detaylıca görüleceği üzere kayıtların %96,14'ü Arapça ve %3,86'sı Osmanlı Türkçesi ile tutulmuştur.

Şekil 2: A-199 Numaralı (1455-1456 Tarihli) Sicilin Kayıt Sayısı ve Dili

42 Örnek olarak bk. A-199; 3b, 6a, 20a, 23b, 26a, 29a, 32b, 37a ve 40a.

43 Bk. A-199; 8b/3, 32a/1, 12, 47b/5 ve 58a/9.

44 Bk. A-199; 11a/8-9 ve 50b/9.

45 Bk. A-199; 4b/2,3,4, 20b/5, 23a/12, 25b/1, 28a/7, 35b/5, 36a/17 ve 37b/7.

46 Bk. A-199; 34a-b-37a-b.

SONUÇ

Osmanlı kaza sisteminin tarihi seyri tetkik edildiğinde Bursa kadılığının, Osmanlı Devleti'nde Edirne'nin fethi ve Kazaskerlik'in teşkil edilmesine kadar önemli bir mevki işgal ettiği ve en yüksek şer'î ve hukukî makam olduğu anlaşılmaktadır. Bursa kadılığı, Kara Halil Efendi'nin bu makama tayiniyle teşkil edilmiş olmalıdır. Osman Gazi idaresinde Bilecik'te kadılık yapan Kara Halil Efendi 730/1329-30'da İznik Kadılığı'na ve onu müteakip Bursa Kadılığı'na tayin edilmiştir. Ancak Bursa'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi 2 Cemâziyelevvel 726/6 Nisan 1326 tarihinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Kara Halil'in fetihden hemen sonra değil daha sonra Bursa kadısı olduğu anlaşılmaktadır. Fetihden sonra Kara Halil'den önce kadı olarak kimin tayin edildiği hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Osmanlı adli ve idari bürokrasisinde defter ve sicillerin doğuşu meselesi henüz belirsizliğini koruyan bir husus olarak Osmanlı tarihçiliğinin gündeminde yer almaktadır. Türkiye'de ve dünyada çok az sayıda akademisyenin ilgi duyduğu bu mesele, çok daha derinlikli araştırmalara ihtiyaç duymaktadır. Mamafih günümüzde mevcut kadı sicilleri arasında en eski ve en erken tarihli sicillerin Bursa kadılığına ait olması, defter geleneğinin teşekkülü konusunda bu kadılığın ve sicillerinin önemini daha da artırmaktadır. Zira sicil geleneği çerçevesinde bakıldığında Osmanlılarda ilk kadı sicilleri Bursa'da Fatih döneminden itibaren tutulmaya başlamıştır. Dolayısıyla Osmanlıların defter tutma geleneğinin pratik olarak Fatih döneminde mevcut olduğu açıktır. Fatih döneminde belgelerin deftere kaydetme uygulaması başladığına göre ferman veya hükümlerin de deftere kaydetme usulünün de ilgili dönemde başlamış olması gerekir. Çünkü Fatih dönemine ait birçok defter türü günümüze ulaşmış durumdadır. Bu yüzden de hüküm ihtiva eden defterlerin de Fatih döneminden itibaren sistemli bir şekilde tutulmuş olduğu söylenebilir.

1000'den fazla sicile sahip olan Bursa kadı sicil koleksiyonu, İslam dünyasındaki hukuk arşivlerinin en eski ve önemli koleksiyonlarından biridir. Bu koleksiyonun değerini artıran en önemli özellik, XV. asra dair 18 adet sicili barındırmasıdır. Bu sicillerin ilki A-199 numaralı sicil mecmuasında bir bölüm olarak yer alan 1455-1456 tarihli sicildir. Dolayısıyla tahrir veya diğer muhasebe defterleri bir tarafa bırakılacak olursa, Osmanlı bürokrasisinde, ferman ve hüccet türü belgelerin kaydedilme geleneğinin XV. yüzyılın ortalarından itibaren başlamış olduğu söylenebilir. Bundan önceki süreçle ilgili olarak elimizde hiçbir veri bulunmamaktadır. Elimizde XV. yüzyılın ilk yarısına ait ferman veya berat türü belgeler bile çok sınırlı sayıdadır. Bu açıdan da bunların derlenip bir defter haline getirilmesi düşüncesinin muhtemelen Fatih dönemiyle başlamış olması gerekir. Bu yüzden XV. yüzyıla ait Bursa kadı sicilleri defter formunda günümüze ulaşan İslam dünyasının yegâne sicil koleksiyonudur. Çünkü bu siciller dışında XV. yüzyılda gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse İslam dünyasının diğer bölgelerinde bugüne kadar gelebilmiş herhangi bir sicil koleksiyonuna rastlanmamıştır. Binaenaleyh XV. asra dair İslam dünyasında hukuk pratiklerini yansıtabilecek bu tür düzenli belgeler mevcut olmadığı için ilgili yüzyıla ait Bursa kadı sicilleri Osmanlı hukukunun gelişimini ve pratik uygulamalarını gösteren en düzenli ve en değerli koleksiyon olarak nitelendirilebilir.

Hulasa Fatih döneminden itibaren başlayan sicil tutma geleneği, bize ciddi manada büyük bir hukuk külliyyatını miras bırakmıştır. Fatih döneminden başlayarak 1923'e kadar

neredeyse kesintisiz denilebilecek mükemmel bir seri halinde günümüze ulaşan Bursa kadı sicilleri, İslam ve Osmanlı hukuku araştırmalarının vaz geçilmez kaynakları olarak İslam dünyasındaki hukuk pratiğini günümüze aktaran en önemli koleksiyondur.

Son olarak incelenen sicillerde kayıtların çoğunlukla hat kurallarına ihtimam gösterilmeden düzenlendiği hatta bir kayıt içerisinde bile birçok hat türünün kullanılmış olduğu ve kronolojik sıralamaya da her zaman dikkat edilmediği görülmektedir. Bununla birlikte ilgili sicillerde kayıtlar ağırlıklı olarak Arapça ile düzenlenmiş ki tespit edilen kayıtların %80'i Arapçadır. Dolayısıyla günümüzde klasik dönem sicilleri üzerine çalışmak isteyen araştırmacıların, sicilleri doğru bir şekilde okumak, dizmek, çevirmek ve tahlil edebilmek için ileri seviye Osmanlı Türkçesi ve Arapça, en az temel seviye Farsça bilmeleri yanında farklı hat türlerini de belirli bir seviyede okuma becerisine sahip olmaları gerekli görünmektedir.

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre Açık Erişim bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: The article underwent a double-blind peer-review process involving two or more reviewers, and an *iThenticate* scan was conducted to detect potential plagiarism and similarity issues. The article was found to comply with established research and publication ethics standards.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles and that all relevant sources were accurately cited. This is a Libre Open Access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları: Bursa Kadı Sicilleri (B.K.S)⁴⁷

- A/199, Muharrem 860 - Şaban 860 / Aralık 1455 - Temmuz 1456) Tarihli.
 A/01, Cemâziyelâhir 867 - Rebiulâhir 868 (Mart 1463-Aralık 1463) Tarihli.
 A/02, Zilhicce 871-Rebiulevvel 872 (Temmuz 1467-Ekim 1467) Tarihli.
 A/03, Safer 883 - Muharrem 886 (Mayıs 1478 - Mart 1481) Tarihli.
 A/04, Muharrem 889 - Zilhicce 890 (Ocak 1484 - Ocak 1486) Tarihli.
 A/11, Muharrem 898 - Zilkade 899 (Ekim 1492 - Ağustos 1494) Tarihli.

Tez, Makale ve Kitaplar

- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri*. 11 Cilt. İstanbul: Fey Vakfı, 1990.
- Aktepe, M. Münir. "Çandarlı İbrâhim Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/213-214. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Alan, Ercan - Atçıl, Abdurrahman. *Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları: XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri*. ed. Bilgin Aydın. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2018.
- Amasî, İbrahim b. Ahmed. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*. ed. Derya Örs. çev. Gökhan Alp. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Arif Bey. "Devlet-i Osmâniyye'nin Teessüs ve Takarrürü Devrinde İlim ve Ulema". *Darulfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 1/2 (1332).
- Aşık Paşazâde. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970.
- Aydın, İbrahim Hakkı. "Molla Fenârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/245-247. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çakar, Enver. "Kanunî Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2002), 261-282.
- Çetin, Osman. "XV. Yüzyıla Ait Bursa Kadı Sicilleri ve A 199/208 Nolu Kadı Sicili". *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*. ed. Aşenur Bilge Zafer. 517-531. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2016.
- Döndüren, Hamdi. "Fenârî, Alâeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/337. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

47 Sicillerin aslına ulaşmak mümkün olmadığından www.devletarsivleri.gov.tr ve www.isamveri.org adreslerini kullanarak seçilen sicillerin dijital kopyaları kullanılmıştır. Söz konusu siciller, Osmanlı Arşivi'nde Milli Kütüphane'nin tasnif numarası ve Arşivin yaptığı yeni tasnif numarası ile kayıtlıken İSAM'da Milli Kütüphane'nin tasnif numarası ile bulunmaktadır. Bu makalede Milli Kütüphane'nin tasnif numarası esas alınmıştır.

- Gökbilgin, M. Tayyib. "Murad I. Tesisleri ve Bursa İmaretı Vakfıyısı". *Türkiyat Mecmuası* 10 (1953), 217-234.
- Gökçe, Turan. *934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılık lar ve Kadıları (3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkcülük Armağanı isimli eserin içinde)*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1994.
- Gökçe, Turan. "Anadolu Vilâyetine Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9/1 (1994), 215-259.
- İnalcık, Halil. "15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (Ekim 1953), 51-75.
- İnalcık, Halil. "Bursa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/445-449. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İnalcık, Halil. "Bursa Şer'iyye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları". *Belleten* 11/44 (Ekim 1947), 693-708.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler (I. Sicil: 1 Muharrem 889-29 Zilhicce 890, Bursa Arkeoloji Müzesi, Şer'iyye Sicilleri, no. A-4/4)". *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 10/14 (1981 1980), 1-91.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler (II. Sicil 1 Safer 883-Muharrem 886)". *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 13/17 (1988), 1-41.
- İpşirli, Mehmet. "Kazasker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/140-143. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- İpşirli, Mehmet. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü*. 4 Cilt. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 1. Basım, 2009.
- Köseoğlu, Neşet. *Tarihte Bursa Mahalleleri: XV ve XVI. Yüzyıllarda*. Bursa: Bursa Halkevi, 1946.
- Maydaer, Saadet. *Klasik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Özcan, Abdülkadir. "Molla Yegân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/265-266. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özdeğer, Hüseyin. *1463-1640 Yılları Bursa Şebri Tereke Defterleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 1988.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Şahin, İlhan - Emecen, Feridun. *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.
- Taşköprüzâde. *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî-Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1975.
- Unan, Fahri. "Mevleviyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/467-468. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Çandarlı Vezir Ailesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1986.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Basım, 2022.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Molla Gürânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/248-250. Ankara: TDV Yayınları, 2020.